

ČLANCI I RASPRAVE

UDK 811.163.42'353
Pregledni članak
Primljen 30. VI. 1999.
Prihvaćen za tisak 14. XII. 1999.

Mirko Bobaš
Uskoplje – Gornji Vakuf

UPORABA SLOVA ĐERV Ĵ U MATICI KRŠTENIH IZ KRALJEVE SUTJESKE 1641–1727

Slovo đerv Ĵ¹ upotrebljavalo se u bosančici (bosanici) u 17–18. stoljeću za pisanje fonema /č/, /đ/, /j/ i /i/. Članak to pokazuje na primjeru *Matice krštenih* iz Kraljeve Sutjeske u Bosni.

Matica krštenih pisana je hrvatskim jezikom i pismom bosančicom². Tekst upisan na 560 stranica potpisalo je 106 pisara. Na prvih su šest stranica informacije o životu redovničke franjevačke zajednice u Kraljevoj Sutjesci, o mladoj misi i oblačenjima franjevačkih novaka, o nevremenu 8. lipnja 1719. i o posveti križa blaženog fra Anđela Zvizdovića. Na sedmoj stranici upisano je prvo krštenje 20. rujna 1641. godine³, a 1. rujna 1727. upisano je zadnje krštenje.

Iz *Matice krštenih*⁴ mogu se očitati informacije o duhovnosti, životnim zbivanjima i osobama o kojima je riječ na tom geografskom, geopolitičkom, religijskom i kulturnom razmeđu⁵. Svjesni svoje misije, pisari upisuju podatke o

---

¹ U tekstu se slovo đerv transliterira znakom Ĵ. Akad. Eduard Hercigonja upozorio me na to da je pri transliteraciji hrvatskoglagoljskih tekstova prihvaćena transliteracijska oznaka Ĵ za Ѣ (đerv).

² Termin bosančica, uz naziv hrvatska ćirilica, danas se najčešće rabi.

³ »1641 7bris. (rujna) 20(.) počina librō od karčenia za sakričiu manastiera sutiško-ga.« 9/1 – Prvi arapski broj označava broj stranice u knjizi, a broj iza crte redak na stranici gdje se primjer nalazi.

⁴ »ōvō i(e) libr' svetōga Ivana Karštiteda(.) a na službu svie sluga negōvie. Anno domini 1666(.)« 4/5.

⁵ Duga je i bogata kulturna i književna djelatnost franjevaca Bosne Srebrene na hrvatskom jeziku, koja se odvijala u svojim sociopolitičkim i sociokulturnim prilikama. Jezik prožima svaki dio života, svako iskustvo. Samostanski arhivi u Bosni baštine bogate slojeve povijesti kršćanstva i posebno franjevaštva.

kršteniku, ali često zauzimaju i stav prema datoj situaciji. To su tekstovi s unutarnjom logikom i dojmljivošću, prihvatljivi za senzibilitet suvremenog čitatelja. Zato je taj dokument realna odredba Katoličke crkve, ali i sastavnica pismenosti pisara franjevaca Provincije Bosne Srebrene.

Upis krštenja u *Maticu* kompleks je obrazaca oblikovanih, razvijanih i ustaljenih na protegu tradicije u kojima se zrcali sposobnost pisara da, individualnim izborom iz fonda prihvaćenih formula upisa krštenika, što adekvatnije ostvari cilj, tj. uznači krštenika. Ubilježavanje krštene djece jest i kreativno strukturiranje obavijesti koja pokriva područje priopćenog, to jest stalno obnavljanje formula obredne prakse. Svaki pisar želi istaknuti neke segmente svoga iskaza dodatnom obavijesti koja proizlazi iz stvorenih životnih situacija i duhovnog ozračja vremena u kojem je zapis nastao⁶. Tu su izbor leksika i pravila izgradnje forme, ritual pripovijedanja.

Zna se da su krstitelji djece koja su upisana u tu knjigu svećenici franjevci koji su živjeli i djelovali na području sutješke župe, samostana i franjevci gosti sutješkoga samostana. Pisar je upisao ime i obiteljsko prezime ili prezime po mjestu rođenja te službu u redovničkoj franjevačkoj zajednici svakoga krstitelja⁷. Ali tko su pisari koji su upisali krštenja u *Maticu*?

Jedna je ruka naime često upisivala više krštenja od različitih krstitelja. To je bila ruka jednog franjevca ili dijaka sutješke samostanske škole⁸. Jedno je rješenje da se temeljit odgovor na pitanje o pisarima potraži u drugim mati-

---

⁶ Franjevci svećenici, krstitelji djece ubilježene u *Maticu krštenih*, autentično su svjedočenje o bosanskim spletovima, prožimanjima i prepletanjima; čuvari su hrvatske matrice, kulturne, i katoličke matrice, religijske. *Matica* okuplja iznimnu gustoću materije i duha, iz kojeg proistječu tako bogate i raznolike silnice o opstojanju na iskonskom prostoru starih sedimentacija i kristalizacija, na tlu koje nije anonimno i vrijednosno neutralno, na tlu raznovrsnih iskustava i doživljajnih uporišta različitosti. Tu je različitost domaći kontekst, a ne puka naplavina, nemotivirani import, neasimilirana baština.

Sudeći po upisima krštenja u *Maticu* i po zabilješkama uz krštenja, u povijesti toga dijela svijeta Franjevačka provincija Bosna Srebrena kohezijska je jezgra vitalnoga ponašanja. Jer, razvijati se i sazrijevati u oštroj konkurenciji tečevina, opstati u konfrontaciji s posezanjima, značilo je stvoriti složen, vitalan, dinamičan dokument civilizacijske interferencije.

U gustom bosanskom ambijentu franjevci se nisu izgubili. Oni su znali primati, ali i njegovati svoje. Uspjeli su ostati ravnopravni jer su svladali lekciju življenja s ostalima, dijalektiku univerzalizma i posebnosti, poduku koju im je dala Bosna.

Pobude pisara *Matice krštenih* nisu jednosmjerne, već su otvorene raznim stranama. Zato su mogli afirmirati vlastiti identitet, koji je sličan susjednima i komplementarnima, ali i različit od svakog ponaosob.

⁷ Za fra Tomu Zaećanina piše: *Karsti ō (otac) fra Tomo Zaećanin buduŷi govardianom (...). 44/5.*

⁸ Dijete je krstio fra Mijo Brežanin, a krštenje je upisao u *Maticu krštenih*: *f.(ra) Ŗi(mu)n Vares(ani)n pisa diak profeš. 133/14; – (...) a darža ga na karćenēu Euro Mate Ŗozipoviķa s Turbiķa sin, diete koēe stohi u manastiru i uēi. 138/6.*

cama i bosaničkim tekstovima u arhivu Franjevačkog samostana u Kraljevoj Sutjesci i po arhivima franjevačkih samostana, posebno onih koji su bili povezani sa sutješkim samostanom⁹.

Djeca su krštena u sutješkoj crkvi sv. Ive Krstitelja¹⁰ i po selima¹¹. Svaki je svećenik upisivao na cedulje¹² potrebne podatke o krštenju djeteta, a poslije su sadržaji cedulja upisivani u *Maticu*. Zato i nisu sva krštenja u *Matici* upisana točno kronološki¹³.

Tekstovi krštenja u toj *Matici* mnogostruko su značajni s različitih motrišta: za razvoj hrvatskoga književnog jezika u krugu bosanskih franjevaca koji su jednoga narječnog supstrata, ali s različitih područja (Bosna, Dalmacija, Slavonija) s različitim mjesnim govornim posebnostima koje su konstituirane na štokavskom modelu. Postoji jezična povezanost među franjevcima pisarima *Matice*. U tom leksiku ima domaćih riječi, ali i onih koje su došle iz drugih jezika. Tako su stvarali svoju koine; po jeziku pisara identificiramo franjevački udio u oblikovanju novoštokavske nadgradnje, dočitavamo mogućnosti kojima se kretao hrvatski jezik, direktni udio koji su franjevci dali u stvaranju hrvatskoga jezičnog standarda. Prvi znaci standardizacije hrvatskoga jezika zamjetni su u drugoj polovici 18. stoljeća, a početkom 19. stoljeća dobio je taj jezik svoje konačno obličje¹⁴; na ortografskom, fonološko-fonetskom, morfološkom i leksičkom planu pokazuje se stanje: domaća osnova i elementi intelektualne nadgradnje; jezik pisara štokavaca, koji je u osnovi viši oblik razgovornoga hrvatskog narodnog jezika¹⁵, pokazuje kako je njihova koine nastajala, upućuje na to da su izvori utjecaja na strukturiranje njihove leksičnosti već postojeći književni jezik, zatim jezična medjuetnička govorna komunikacija, filozofski i teološki studij franjevaca u Italiji, te kontakti s Venecijom, dalmatinskim, dubrovačkim kulturnim i vjerskim krugovima i, naposljetku, veze s hrvatskoglagoljskom književnošću i njezinom ortografijom.

---

⁹ Fra Ivan Komušanin jedan je od krstitelja te Matice. Njegovo pismo, pisano bosančicom, čuva se danas u Arhivu Franjevačkog samostana u Slavanskom Brodu. Naslovnik je njegov prijatelj subrat fratar. Moli ga za pomoć jer živi u vrlo teškim životnim uvjetima u sutješkom samostanskom zatvoru.

¹⁰ u manastiru svetog Ivana Krstitefļa. 445/11.

¹¹ (...) i ove karsti u Teševu. 53/9; – Karsti, ijuži iz Borovice, obodvoie. 256/16.

¹² Ovo ie troie dice u liipi bilo upisano. 468/1.

¹³ Fra Stipan Glumčić krstio je dijete 1651, a pisar je upisao tekst s cedulje u *Maticu* tijekom siječnja 1652. – *Nisam mogao upisati na sooče vrijeme negoli sada(,) a rodi se godiipa gospodfjnega 1651. 74/8; – Ovi Pavao pria ie karipen(,) ad rečene gori ie upisan. 450/17; – Ne moguži na vrijeme upisati. 355/9.*

¹⁴ Vidi Samardžija 1997:9.

¹⁵ Jezik je pisara *Matice* narodni jezik. Njihov je jezik njihov zavičaj jer je čin komunikacije i posredovanja, izraz njihove osobnosti. Po njemu daju svoju viziju zbilje koju dijele s drugima. Njihov je jezik slika zajednice kojoj pripadaju.

Neke jezične posebnosti Matice krštenih

Ukazat ćemo na neka važnija jezična pitanja koja čekaju buduće jezikoslovce. Jezik pisara teži usustavljivanju, nastoji pojednostavniti samoglasnički sustav: *poluglas* ъ i *jat* ě ne bilježe svi pisari *Matice*. Kako vrijeme odmiče, ta se dva slova upotrebljavaju sve rjeđe: uklanjaju se jer su nefunkcionalna. To je pokazatelj da prekid s tradicijom ni na području jezika nije jednostavan i lak. Refleks je *jata* ě ikavsko-ijekavski. Miješaju se dva ortografska načela: morfološko (kolokvijalno: *etimološko*, korijensko) i fonološko (kolokvijalno: *fonetsko*) pisanje. Samoglasnici su *a, e, i, o*¹⁶, *u*. Fonem /j/ piše se bosaničkim H te slovima latiničkim *i* i *ě*¹⁷; slovom *č* bilježe fonem /č/¹⁸ i /dž/¹⁹, *ĉ* = /št/ i /šč/, a đerov ŷ pojavljuje se za foneme /ć/²⁰, /đ/ i /j/²¹ te za /ŷ/ i /ń/²². Brojevi se pišu arapskim znamenkama, riječima i slovima bosaničkog i grčkog alfabeta: slovo *zelo* = 6, *desetično* i = 10, *theta* = 9. Slogotvorno /r̥/ obično je pisano kao *ar*²³, a ima i primjera: *ir*²⁴, *ri*²⁵, *er*²⁶, *ru*²⁷. Ima nekoliko primjera slogotvornoga /r̥/ pisanih

¹⁶ *o* piše se u značenju: prijedloga *od*, skraćeniice za *poštovani otac* i samoglasnika /o/: *o* Zauztruga (od Zaostroga) 17/4, *ođ* Ĵure 65/19, *o* darva 5/5, gvardian *o* ovoga manastira 54/7, *o* miseca ianuara 427/16; *o*. (otac fra Marko) 558/12, i *o*tac 51/2 za svećenika krstitelja; Anje^o Zvezd^ovij 5/6, *o*ni isti čas 63/8.

¹⁷ U Poljicama se pisao glas /j/ > /i/ i /ě/.

¹⁸ Lučnica 501/12, čorap 8/10, Kovača 185/3, iz Kōvačija 9/17, reče mladu misu 5/9. Uglavnom dobro razlikuju /č/ i /ć/.

¹⁹ Kuiunčija 231/18, Kuiunčie 173/10, Ičakoviija 291/15, Ičotija 163/9, ko(i)u ie oča vinčao 532/9, jer Mie Ačija 486/3.

²⁰ Vidi Mihaljević 1991:45. Mihaljeviću se čini da je pisanje *ŷ* za glas /ć/ u glagoljskim spisima ograničeno na rukopise s otoka Krka. To je uočeno i u Pazinskom fragmentu Nikodemova evanđelja (Fg HAZU 90h), i u Padovanskom brevijaru. Ta pojava u glagoljici nije česta, nije uobičajena kao u bosančici, ali je stara. Pojavljuje se u glagoljskim kodeksima iz početka 14. stoljeća. Pisanje *ŷ* za /ć/ u bosančici pojavljuje se također u godinama prve četvrtine 14. stoljeća. J. Vončina ima suprotno mišljenje (1979:63): on tvrdi da glagoljica ima grafeme *ѣ, ѡ, ѣ* i da ona nema grafema dvojake vrijednosti koji istodobno znače /ć/, /đ/ i /j/.

²¹ Upotreba slova *ŷ* u dvoslovima za /ŷ/ i /ń/ odraz je izravna naslanjanja na glagoljsku tradiciju. (*Red i zakon zadarskih dominikanki iz 1345. godine*, Petrisov zbornik 1468. godine, Darovnica Bernardina Frankopana iz 1520. godine).

²² Činjenica je da je *ŷ* u bosančici ambivalentan grafem, koji u istom tekstu može označavati četiri fonema: /ć/, /đ/ te u kombinacijama s drugim slovima /ŷ/, /ń/. Ta je pojava u bosančici potvrđena već u prvoj četvrtini 14. stoljeća. U glagoljici nije toliko raširena, ali je stara koliko i u bosančici. Glagoljski kodeksi u kojima se javlja potječu iz 14. stoljeća, na primjer, u Pazinskim fragmentima.

²³ na karčepu 138/7, Targovčevij 504/17, svetoga Ivana Karstitela 4/8.

²⁴ Tirgovčevij 401/9, kirsti 396/10, iz Tirmovac 14/4, 24/8.

²⁵ kristi se 65/4, 65/7.

²⁶ kersti 105/8, Ternovcanin 105/3.

²⁷ Trunovac 88/7, krusti 88/6.

bez popratnih slova *a, i, e, u*²⁸. Rijetko se zamjenjuju slova, pa i njihov redoslijed. Dužina se bilježi grafemom *h*²⁹ i udvojenim pisanjem samoglasnika *ii* i *ee*³⁰. U leksiku se pojavljuje sloj talijanizama³¹, latinizama³² i turcizama³³. Dakle, to su posuđenice iz onih jezika s kojima su franjevci bili u živim kulturnim, pastoralnim i političkim dodirima.³⁴ Nema pravilā u pisanju velikoga početnog slova kao pravopisnog znaka koji označava vlastito ime i prezime, naziv mjesta i sl. Stranice su obilježene neuredno i konfuzno.

Iz građe *Matice krštenih* pokušat ćemo pokazati kako su njezini pisari upotrebljavali u svom grafijskom sustavu slovo *đ*.

1. Slovom *đ*³⁵ i dvoslovom *đi* piše se fonem /č/:

a. Harvaĵanina 531/15³⁶, *u Glumčijiĉe* 55/14, *primenak ocu Martinoviĉ* 488/14³⁷, *iz Bēlavija* 206/8, *kĵer Pavla Targovčevija* 422/5³⁸, *domaĵice Iele Mikačevija* 537/9, *ditij* 53/11, *Surievij* 77/17³⁹, *Lōvrija* 17/8, *iz iste kuĵe* 51/8, *kĵi Petrova* 214/14, *Iozipovija* 347/26⁴⁰, *koga porodi dugoga Filipa kĵeriu Mandom* 68/7, *ĵer* 390/11, *i treĵe* 237/11⁴¹, *iz Vukanouija* 518/21⁴²

²⁸ Isukarsta 7/3, z Brada 22/15 (s Brda), iz Tirnovac̃ 14/4, kristi se 65/6, Ternovčanin 105/3, iz Trunovac 88/7, krusti 88/6. Imamo i oblike koji se pišu bez popratnih znakova za samoglasno /ɣ/: krsti 49/6, 105/13, u crkvi 45/13. Jesu li primjeri bez dodatnoga samoglasnoga slova za vokalsko /ɣ/ rukopisne greške?

²⁹ Mihō 153/1, Mihio 410/19, Miĉo 195/3, Miho 195/4, Mihina 492/5, sina Mahtina 195/2; bih ime 9/20, i ovo bihi 60/11, a Lucih i bieh kum 57/13; Aĵlijniĵ 157/14 i Hajliniĵ 408/2, Mihliĵ 176/4 i Miliĵ 194/2, Harvaĵanina 531/15, od Hravata 508/7, iedno diete harvacko 249/5, Arvaĵanin 443/8, Irvājanin 318/10, Arvatke 347/3, Arvatice 348/16, Rivatka 444/22, Miailovija 185/7 i Mihailovij 27/12; Ivaneh 554/3, Mieĵ 435/12, iz Bilavijah 212/5, iednu uruh 176/2; ŷena Miaila 79/4, Ercegovine 468/3, vlaom 365/18.

³⁰ Sina Miina 138/16, kĵer Serka Miina 75/8, Miiĵ 555/5, bliznice Serka Miiĵa 53/6, Miinica 20/19, ime bii 19/11, maiia 544/1, koia za isteem vlaom stoi 365/18.

³¹ luglia 67/8, genaro 52/15, ŷenara 345/15 (tal. *gennaio*), marĉa 22/1 (tal. *marzo*), Franceška 20/18, Anne 410/17, Annu 71/5, 8bra 18/1.

³² Zapravo i latinskiĵ umetaka: mense mais die ultima 149/5, anni Domini 381/16, mensibus 94/1, igitur anno 93/15, neuembris 380/21, mense 8bris die 151/1.

³³ kuiundĵia 82/14, Malbašij 380/24 (malbaša, mahalbaša), ĉorap 8/10, (h)odĵa 532/9.

³⁴ Matica krštenih crkveni je dokument javne upotrebe, oblikom je zatvoreniji i konzervativniji, a u jeziku otvoreniji inojeziĉnim utjecajima, posuđenicama.

³⁵ Znakom *đ* piše se glas /č/ i u Poljicama.

³⁶ Hravājanin 530/5, Arvaĵanin 443/8, Irvājanin 318/10.

³⁷ Slovo /cl/, u rijeĉi *ocu* ima gore dvije toĉke.

³⁸ Imamo pisanje tog prezimena: Tirgovčevij 401/9.

³⁹ Iurievij 89/8.

⁴⁰ Iozepovija 554/2.

⁴¹ tretie 445/6 – u kategoriji novijeg jotovanja dubletne forme (jotovane i nejojotovane) imamo kod rednog broja *treći/treĵi*.

⁴² proui[n]ĵialstva 6/8, Iozepovij 393/2, Mariĉeuiĵ 393/4, Marianouija 518/20.

b. sve u Bilavijie 224/7, u Aŷlinijiēe 57/9, kŷier 106/14, 139/11

2. Slovom ŷ redovito se biljeŷi fonem /đ/:

leŷitime 65/12, maŷa 5/1, ŷenara 346/1, Anŷa 11/25, Anŷjelia 22/20⁴³, doŷe u vieru unuka Franka 28/8, takoŷer 15/16⁴⁴.

3. Slovo ŷ upotrebljava se za pisanje fonema /j/ i /ń/

Dvoslovi i višeslovi u hrvatskoj latinici ograniēeni su na pokojeg pisca ili su u širokoj uporabi. Ta razliēitost upozorava na činjenicu da su neki dvoslovi bili prihvatljivi kao pisana govorna realizacija, a drugi manje prihvatljivi jer su stvarali nedoumice. Zato je zanimljiv dvoslov *gl* za oznaēavanje glasa /j/, te dvoslov *gn* za oznaēavanje glasa /ń/. Ti se dvoslovi upotrebljavaju od samih poēetaka hrvatske latinice. Pišu ih gotovo svi stari hrvatski pisci, a najduŷe se upotrebljavaju u primorskom dijelu Hrvatske. Po tome oni idu u red stabilnih i raširenih dvoslova.

Oba su dvoslova preuzeta iz talijanske ortografije. Postavlja se pitanje kako se mogu tako sustavno upotrebljavati oba dvoslova, jer ona imaju i svojih slabosti, npr. *glubav* /lubav/ i *glava* /glava/, odnosno *gnega* /ńega/ i *gnati* /gnati/. Je li u pitanju dublja veza s onim ŷto je bilo u hrvatskoj predlatiniēkoj grafiji i onoga ŷto su nudili strani latiniēki modeli?

Da bi sve bilo jasno, poēimo od činjenice da se u hrvatskoj glagoljskoj tradiciji⁴⁵ glas /j/ pisao slovom *ŷ* i dvoslovom *ŷŷ*, a glas /ń/ slovom *ŷ* i dvoslovom *ŷŷ*; Primjeri u Petrisovu zborniku (1468): *jludi*, *prietejle*, u darovnici Bernardina Frankopana (1520): *dobrovojlna*, *jnemu*, *imenje*, *iminje*.⁴⁶ Je li ta tradicija pomogla da se talijanski dvoslovi *gl* i *gn*⁴⁷ za /j/ i /ń/ razumiju kao /j/ i /jn/? Hrvatski latiniēari biljeŷe znak *g* kad se glas /j/ ŷeli istaknuti. Tako se dobiva sukladnost znakovlja u kojoj dvoslovi *jl* i *jn* oznaēavaju izgovor fonema /j/ i /ń/.

Buduēi da bosanēica nema jotiranih vokala, pisari *Matice* razliēito oznaēavaju palatalnost glasova /j/ i /ń/: slovom *ŷ* ispred suglasniēkog slova, slovom *e* iza suglasniēkog slova, slovom *i* iza suglasniēkog slova, slovom *g* ispred suglasniēkog slova, a ima sluēajeva da se palatalnost nije oznaēavala.⁴⁸

⁴³ Anŷeliēa 53/8 i Angelia 511/4 – Divkoviē je pisao *angeo*.

⁴⁴ Pisari su pisali i oblik *takoierŷ* 19/13, *takoirŷ* 17/10. U Dubrovaēkom zborniku od 1520. godine pišu se glasovi /ē/ i /đ/ znakom *ŷ*.

⁴⁵ Dvostrukom glasovnu vrijednost u glagoljci imaju slova *l* i *n*. Biljeŷe se za foneme /l/ i /n/ te /j/ i /ń/. Također, u pojedinim glagoljskim rukopisima glasovi /j/ i /ń/ ponekad se pišu slovima *l* i *n* s apostrofom.

⁴⁶ Vidi Moguŷ 1984:266.

⁴⁷ Pisanje *gl(i)* i *gn(i)* imamo i u Dubrovaēkom zborniku 1520. godine, pa i u ranijim dubrovaēkim poveljama. – Palatalnost /j/ i /ń/ oznaēava se u Poljicama slovom *ŷ* ispred i iza.

⁴⁸ Ta praksa nerazlikovanja pisanja /l/ i /n/ od /j/ i /ń/ prisutna je posebno u prvom dijelu rukopisa (A) u Dubrovaēkom zborniku od 1520.

Matija Divković tiskao je svoja djela bosančicom, pismom u kojem ima njegovih preinaka. Ugledao se je u ćirilsku, glagoljsku, talijansku i hrvatsku latiničku ortografsku praksu. To je vidljivo u njegovu pisanju fonema /ʃ/ i /r̄/: on upotrebljava dvoslov *ʃl* za fonem /ʃ/ i dvoslov *rn* za fonem /r̄/. Baš po tome slaže se njegova grafija s latiničkom, tj. iz glagoljice⁴⁹ u latinicu prenesenom praksom. Divkovića slijede generacije franjevacu među kojima su i pisari te *Matice*, ali i oni franjevci pisci koji su pisali hrvatskom latinicom, a ne bosančicom, kao na primjer fra Ivan Ančić koji se svojom latinicom ugledao u bosaničku grafiju.

Bilježenje fonema /ʃ/ i /r̄/ isto je u svojoj hrvatskoj književnosti toga vremena koja ima taj redosljed ortografskog ugledanja: *glagoljica* – *latinica* – *bosančica*.⁵⁰

Evo nekoliko primjera bilježenja fonema /ʃ/ i /r̄/ dvoslovima s ħ:

1. Pisanje dvoslova *ʃl* i *rn* za foneme /ʃ/ i /r̄/

a. na otaru svetoga Ive Karstiteĳla 5/10⁵¹, na iĳladu 35/13, Iveĳla 427/19, veĳer u nediĳlu 110/6, kĳi pokoĳenie Seĳlene 137/5, Jliĳlane 180/18⁵², ime ĳo bi stavĳleno Pavliĳa 12/18, kuma Toma Poĳlanka iz Sutiske 113/14, Piĳliĳa 438/5⁵³, u Aĳliniĳiee 57/9⁵⁴

b. zakoĳne ŷene 428/7, ditiĳnemu 425/8, i ŷnegove domaĳice Ruŷice Udoviĳiĳa iz Cetiĳne 557/9, Tome Kakĳnanina 51/17, i Fraĳnu kĳer 554/9⁵⁵, Iaĳna 64/4⁵⁶, i ŷnegove domaĳice Mare vlaiĳne oĳd Zvornika 363/14, brōia gorĳnega 88/12, Borovĳnakoviĳb 14/12, Radiĳniĳb 88/9⁵⁷

⁴⁹ O glagoljici u Bosni malo se i rijetko govori jer se saĳuvala vrlo oskudna graĳa. Poznato je nekoliko glagoljskih natpisa: natpis u crkvi u Kijevcima kod Prijedora (11–12. st.), nekoliko glagoljskih slova u tekstu ploĳe Kulina bana u Biskupiciĳma–Muĳaĳinoviĳima iz 1193. Tragovi glagoljskoga pisma nalaze se na Humaĳkoj ploĳi (10–11. st.). Tu su i epigrafski spomenici iz 15. stoljeĳa i natpis u Koluniĳima iz 14–15. stoljeĳa, u Slatini kod Banja Luke iz 1471, u Golubiĳu kod Biĳaĳa iz 1442.

Bosanĳiĳka pismenost u Bosni u svom razvoju, slijedeĳi vlastiti put, nastavlja i tradiciju najranijih glagoljskih (starocrkvenoslavenskih) spomenika, kao ŷto su: odlomak Miĳanoviĳeva i Grŷkoviĳeva apostola iz 12. stoljeĳa, Splitski odlomak misala iz 13. stoljeĳa, ili po glagoljskim zapisima u evanĳeljima pisanima bosanĳicom: ĳajniĳko evanĳelje s kraja 14. stoljeĳa i u Radosavlĳevu rukopisu iz 15. stoljeĳa.

⁵⁰ Vidi Moguŷ 1984:266–267. U vezi s tom problematikom pomogao mi je akad. Eduard Hercigonja, kojemu za to najljepŷe zahvaljujem.

⁵¹ ĳanka kmeta ove kuĳe svetoga Ivana Karstiteĳla 111/6, Karstiteĳa 4/7.

⁵² Lijlance 22/9, Lilane 45/8.

⁵³ od Antuna Piliĳa 532/3.

⁵⁴ uz Aliniĳa 109/3, iz Aĳlinica 16/19, iz Aliniĳ 43/8.

⁵⁵ Frane 10/10, Fraĳne 195/7, Frankoviĳa 458/9, Prankoviĳa 237/7, Praĳnkoviĳa 269/18.

⁵⁶ ĳaĳne 85/10.

⁵⁷ Radeniĳ 111/6.

2. Pisanje dvoslova *li* i *ni* za foneme /l/ i /ń/:
  - a. Selienu 67/19, Ieliena 22/ 15, Liliana 72/10
  - b. od karčenia 9/1, Ianie 45/17, Franie 50/6, iz Kuzmadania 203/2⁵⁸, od našega spasenia 137/17
3. Pisanje troslova *ŷli*, *ŷni* za foneme /l/ i /ń/:
  - a. iz Põjlia 50/6, Vasijlievčanin 77/10⁵⁹
  - b. Iaŷnie 33/11, karsti sina Pavla Suriŷa, iz Alijniŷa Iagŷniŷa 74/1, Iagŷniu 20/5⁶⁰
4. Označavanje palataliziranosti /l/ i /ń/ slovom *ě*:
  - a. Lilěana 53/8
  - b. na karčenu 138/7

Zaključak

Pogledamo li za što se piše slovo *đerv j* u iznesenom materijalu, vidimo da se ono pojavljuje za /ć/, /đ/, /j/, /l/ i /ń/. Njegova je distribucija višeznačna. Upotreba *ŷ*, i kad je dosljedno provedena i kad nije tako, jasno označuje kontinuitet razvitka jezikoslovne misli. Rječničko blago narodnoga govora pokazuje razvojni put kojim su prošli pisari *Matice*: nastojali su pomiriti hrvatsku pisarsku tradiciju uz koju su vezani rođenjem i školovanjem, sa svim novim što su zagovarali njihovi suvremenici. Njihova grafijska, pravopisna i jezična rješenja onodobno su traganje i kolebanje na području hrvatskoga jezika. Potrebno je provesti sustavno istraživanje posljedak kojeg će biti sintetski pogled na jezik pisara *Matice*, što će dovesti do korisnih spoznaja važnih za povijest hrvatskog jezika i kulture: spoznaje o životu franjevaca i katoličkog puka, o pastoralu, o vezama franjevaca s Italijom, Dalmacijom, Slavonijom i s drugim bosanskim franjevačkim samostanima, o školstvu, smrtnosti žena porodilja i novorođene djece, o bračnom životu, o onomastici i toponomastici, o migracijama iz Dalmacije i Hercegovine (od Mostara, iz duvanjskog i livanjskog polja, od Klisa i Sinja), o kumovima iz Sarajeva i Svilaja na Savi, pa i o politici, utjecajima rata na život u Bosni, odjeku Bečkog rata. Pisari su svojim djelom anticipirali vjerske, kulturne i političke događaje.

Rukopis *Matice krštenih* iz Kraljeve Sutjeske nastajao je u vremenu kad franjevci Provincije Bosne Srebrene nisu novatori, već imaju znanja i iskustva o grafiji i književnom jeziku, kad imaju riješena pitanja bosaničke grafije. Ne zaboravimo, tekst *Matice* počinje se pisati samo deset godina poslije smrti fra Matije Divkovića, koji je dobro poznao jezične i književne prilike.

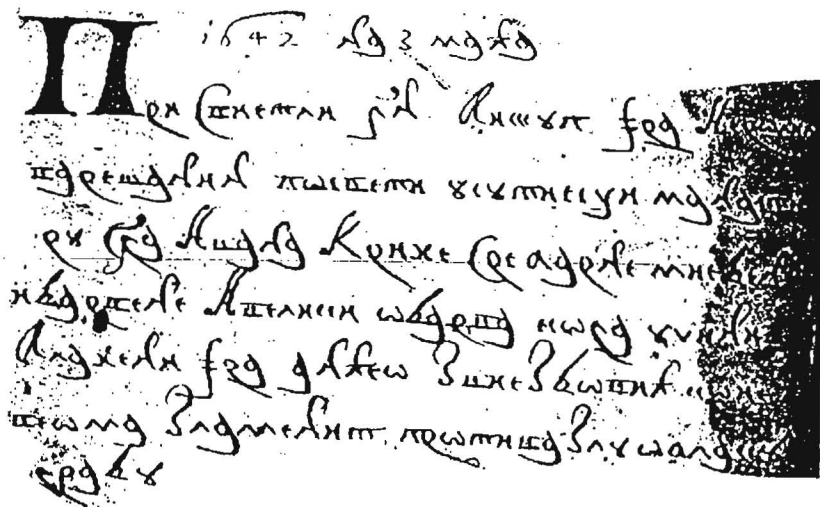
⁵⁸ uz Kuzmadainia 65/4.

⁵⁹ Vasijlievčanin 78/12.

⁶⁰ Iagŷnie 36/15.

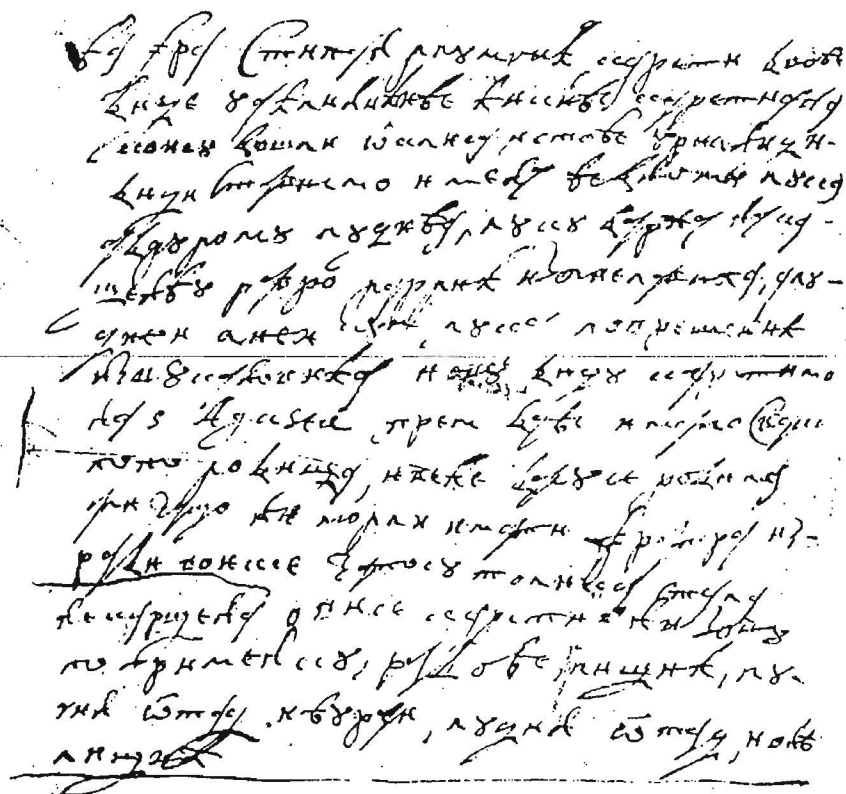

Faksimili i transliteracija odabranih tekstova

1642(.) na 3(.) maĵa
Prisvietli g'(ospodi)n biskup fra Ierolim
Varešanin posveti u Sutiesci manastieru
s(veto)ga Ivana križe srebarne, miedene
i darvene i veliki od darva koga učini
blaženi fra Anĵeo Zviedovij koji ie
veoma zlamenit protiva zlu oblaku
i gradu(.)

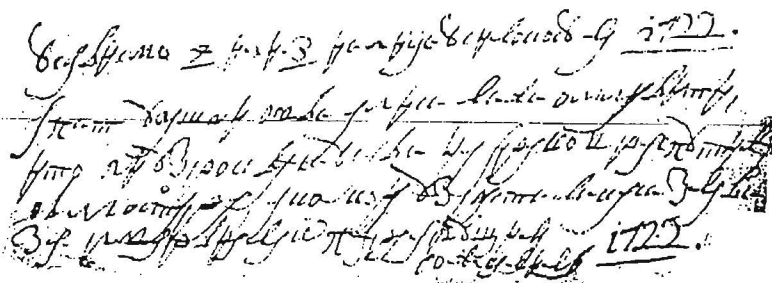
5. stranica

5. Avgusta Stipan Glumčij karsti dvoe
dice u Ajlinijee nikice karstiana,
koi su došli o Klisa i stoče u Ribnici –
Dici stavismo imena eednomu Luka –
a drugomu Luciča a Luku darža na ka-
(r)čenēu Gavro Gargij iz Bielavija, a Lu-
cihi bieh kum Luka Lovreševij
iz Vukanoviija(.). I ovu dicu karstimo
na 5(.) Augusta premda ēe imalo svako
po po godiča, i veje da su se rodila(.)
Ali začo ni mogli imati fratra iz-
radi voiske zato su tolika stala
nekarčena(.). Oni se karstiani zovu
po primenku, Radoče Ličij⁶¹, Lučin
otaci Ėurai, Lucin otac, i on ē(e)
Ličij(.)

57. stranica

⁶¹ Čita li se č u tom prezimenu kao št, šć ili š?

Usadismo 4 ili 3 ielice⁶² u Sinokosu⁶³ na 1722.
a pet u bašči ovde ali se neje omladiti,
I to bi uzrok da se usade(.) Ja fra (Ja)kov Rasaputi⁶⁴
od Mostara, ako ko(i)a uzraste neka se znade(.)
Za gvardiana o. p. fra Agučina Soljanina 1722.

513. stranica

⁶² Pisar bilježi dvije točke iznad slova *c*.

⁶³ Sinokos je livada bašta nasuprot sutjeskom samostanu, preko rijeke Trstionice; i danas se tako zove.

⁶⁴ Rasputij 403/2, Rasputij 442/5, Razputij 462/23, Razpudi^ć 450/19.

Literatura

- Anić, Vladimir, Josip Silić. 1987. *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Drugo izdanje. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber – Školska knjiga.
- Babić, Stjepan. 1986. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Nacrt za gramatiku. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Babić, Stjepan. 1990. O hrvatskome pravopisu nekad i danas. *Jezik* 38(1990/91):1, listopad 1990, 3–5.
- Bakmaz, Ivan. 1984. Grafija najstarijih hrvatskoglagoljskih tiskanih knjiga. *Slovo* 34.
- Brozović, Dalibor. 1961. Izvještaj o o dijalektološkim istraživanjima u srednjoj Bosni. *Ljetopis JAZU* 65.
- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik : teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Brozović, Dalibor. 1973. Uloga bosanskohercegovačkih franjevaca u formiranju jezika hrvatske književnosti i kulture – od Divkovića do fra Grge Martića. *Godišnjak* Instituta za izučavanje jugoslavenskih književnosti u Sarajevu, knj. II, Sarajevo.
- Brozović, Dalibor. 1982. O posredničkoj ulozi Matije Divkovića u razvoju civilizacijsko-jezične nadgradnje. U knj. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Sarajevo : Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za književnost. Str. 41–47.
- Brozović, Dalibor. 1998. Aktualna kolebanja hrvatske jezične norme u slavenskome i europskome svjetlu. *Jezik* 45(1997/98), lipanj 1998, 161–176.
- Cipra, Franjo, Adolf Bratoljub Klaić. 1944. *Hrvatski pravopis*. Zagreb : Ured za hrvatski jezik, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb. Pretisak: Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1992.
- Damjanović, Stjepan. 1984. *Tragoim jezika hrvatskih glagoljaša*. Zagreb : Hrvatsko filološko društvo.
- Dorđić, Petar. 1971. *Istorija srpske ćirilice : paleografsko-filološki prilozi*. Beograd : Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 1982. Divkovićev Nauk krstjanski (mali) prema Kašićevom i Komulovićevom Nauku. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Sarajevo : Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za književnost. Str. 115–130.
- Hamm, Josip. 1958. *Staroslavenska gramatika*. Zagreb : Školska knjiga
- Hamm, Josip. 1960. *Staroslavenska čitanka*. Zagreb : Školska knjiga.
- Hercigonja, Eduard. 1975. *Povijest hrvatske književnosti, knjiga 2. Srednjovjekovna književnost*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber i Mladost. (Biblioteka Povijesti)
- Hercigonja, Eduard. 1977. Prinosi studiju ortografije srednjovjekovnih hrvatskoglagoljskih tekstova (neliturgijski fond). *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 15.
- Jerković, Vera. 1983. *Srpska Aleksandrida, Akademijin rukopis (br. 352), paleografska, ortografska i jezična istraživanja*. Beograd.

- Kašić, Bartol. 1990. *Institutionum linguae Illiricae libri duo*, Romae, 1604 – preti-sak Most, Zagreb : Društvo hrvatskih književnika.
- Katičić, Radoslav. 1986. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Nacrt za gramati-ku. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i Globus.
- Katičić, Radoslav. 1994. *Na ishodištu*. Književnost u hrvatskim zemljama od 7. do 12. stoljeća. Zagreb : Matica hrvatska.
- Kuna, Herta. 1982. Lingvistička problematika Divkovićevog književnog stva-ralaštva. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Sarajevo : Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za književnost. Str. 25–39.
- Kuna, Herta. 1977. Talijansko-latinski utjecaji u jeziku bosanskohercego-vačkih franjevacu XVII i XVIII v., MSC, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, Beograd 1977, sv. 1, br. 6, str. 373–385.
- Kuna, Herta. 1963. Djela bosanskih franjevacu s gledišta istorijske dijalektolo-gije. *Jezik X*(1962/63):5, 149–153.
- Kuna, Herta: 1961. Neke osobine jezika fra Lovre Sitovića. *Građa*. Sarajevo : ND NRBiH, X.
- Malić, Dragica. 1973. Šibenska molitva (XIV stoljeće). *Rasprave Instituta za jezik JAZU 2*.
- Maretić, Tomo. 1889. *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*. Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. (Djela JAZU, knj. 9)
- Marković, Svetozar. 1958. *Jezik Ivana Ančića (bosanskog pisca XVII veka)*. Beo-grad.
- Mihaljević, Milan. 1991. *Generativna fonologija hrvatske redakcije crkvenoslaven-skoga jezika*. Zagreb : Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijen-talne studije.
- Minović, Milivoje. 1982. Neka pitanja jezika u djelima fra Matije Divkovića. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Sarajevo : Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za književnost. Str. 95–114.
- Mladenović, Aleksandar. 1961. O jeziku fra Nikole Lašvanina. *Građa*, ND NRBiH, X.
- Moguš, Milan. 1982. O grafemsko-fonemskim odnosima u Divkovićevim Be-sjedama. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Zagreb : Institut za jezik i književnost, Odjeljenje za književnost. Str. 49–54.
- Moguš, Milan. 1984. Glagoljica kao ortografski uzorak u hrvatskoj književ-nosti. *Slovo 34*.
- Moguš, Milan, Josip Vončina. 1969. Latinica u Hrvata. *Radovi Zavoda za slaven-sku filologiju 11*, 61–81.
- Nazor, Anica. 1982. Divkovićeva djela u glagoljskim rukopisima 17. i 18. sto-ljeća. *Zbornik radova o Matiji Divkoviću*. Sarajevo : Institut za jezik i knji-ževnost, Odjeljenje za književnost. Str. 163–173.
- Pride, J. B. 1975. Sociolinguistics. U knj. J. Lyons (ur.), *New Horizons in Lingui-stics*. Njemački prijevod: Reinbek, Hamburg, 1975.
- Rešetar, Milan. 1925–26. Ikavsko-jekavski govor M. Radnića. *Južnoslovenski fi-lolog V*, str. 46–52.

- Rešetar, Milan. 1928–29. Posilovićev ikavsko-jekavski govor. *Južnoslovenski filolog* VIII, str. 83–87.
- Rešetar, Milan. 1921. Sekundarni poluglas u srpskohrvatskom književnom jeziku, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* (Beograd), knj. I, sv. 1, str. 239–261.
- Samardžija, Marko. 1997. *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*. Zagreb : Matica hrvatska.
- Silić, Josip. 1995. *Morfologija hrvatskoga jezika i povijest hrvatskoga jezika od XVI. do XIX. stoljeća*. Udžbenik za 2. razred gimnazije. Zagreb : Školska knjiga.
- Vince, Zlatko. 1990. *Putovima hrvatskoga književnog jezika : lingvističko-kulturno-povijesni prikaz filoloških škola i njihovih izbora*. Drugo dopunjeno izdanje. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Vončina, Josip. 1979. *Jezičnopovijesne rasprave*. Zagreb : Sveučilišna naklada Liber.
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština : lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*. Split : Književni krug. (Biblioteka znanstvenih djela, 20)
- Vončina, Josip. 1973. O kontinuitetu hrvatskoga književnog jezika od 15. do 18. stoljeća. *Prilozi za VII. međunarodni slavistički kongres u Warszawi*, Zagreb. Str. 165–176.
- Vukomanović, Slavko. 1971. *Jezik Stipana Markovca Margitića*. Beograd : Filološki fakultet. (Monografije, knj. XXXIX)
- Vuković, Jovan. 1974. *Istorija srpskohrvatskog jezika. I dio. Uvod u fonetiku*. Beograd : Naučna knjiga.
- Zelić-Bučan, Benedikta. 1961. Bosančica u srednjoj Dalmaciji. Prilog III, Izdanja Historijskog arhiva Split. 32 str. + 1 karta + 3 tabele + 30 faksimila.
- Zelić-Bučan, Benedikta. 1997. *Jezik i pismo Hrvata : rasprave i članci*. Split : Matica hrvatska Split. (Izdanja Matice hrvatske Split, knjižnica znanstvenih djela, 5)
- Žuljić, Mijo. 1908. *Današnji vareški dijalekat*. Sarajevo : Školski vjesnik.

The use of the letter đerv ĵ in *Matica krštenih* in Kraljeva Sutjeska 1641–1727

Summary

The author gives data about writing of the letter đerv ĵ for phonemes /č/, /d/, /j/ and /ń/ in Bosančica of the *Matica krštenih* (the record book of the baptised persons) in Kraljeva Sutjeska in Bosnia in 17–18th centuries.

Ključne riječi: Bosančica, 17–18. stoljeće, hrvatski jezik, Bosna

Key words: Bosančica, 17–18th centuries, Croatian language, Bosnia